

Hierarhična razmerja moči na univerzi

POVZETEK: Prispevek predstavlja nekatere podatke empirične raziskave, ki potrjujejo obstoj hierarhičnih razmerij moči med akademskim osebjem na Univerzi v Ljubljani. Avtorica obravnava hierarhije disciplin, probleme šibko razvite akademske kulture in poudari pomen razvijanja sodelovanja in meddisciplinarne komunikacije, ki krepi razumevanje drugih načinov dojemanja in mišljenja.

KLJUČNE BESEDE: hierarhija, moč, akademsko osebje, discipline, akademska kultura

V razpravah o pogojih in okoliščinah, v katerih poteka teoretska produkcija na univerzi, pogosto zasledimo obravnavanje vpliva zunanjih dejavnikov, kot so npr. utilitarna klima v družbi ali nestimulativna znanstvena politika državnih oblasti oz. krčenje državnih sredstev. Toda mnoge dejavnike, ki vplivajo na okoliščine, v katerih poteka produkcija teorije, lahko zasledimo tudi znotraj akademskih zidov oz. akademske skupnosti. V predstavitvi notranjih dejavnikov se bom omejila na empirično ugotovljena razmerja moči v akademski skupnosti, ki neposredno, včasih pa tudi posredno vplivajo na pogoje proizvodnje teorije na univerzi.

Znotraj univerz obstajajo različne tradicije glede moči, ki jo imajo posamezni profesorji, oddelki, fakultete in centralne avtoritete na ravni univerze. Obstajajo tudi razlike med tem ali se moč uveljavlja individualno, kolegialno ali managersko. Tradicija zahodnoevropskih univerz se odraža v močnih profesorjih in fakultetah ter šibki centralni avtoriteti. V centralni in vzhodni Evropi je prisotna tradicija močnih in neodvisnih fakultet. Tradicija britanskih univerz, kjer imajo profesorji veliko manjšo moč v primerjavi s kolegi v kontinentalni Evropi, je bolj podobna severnoameriški tradiciji. Tu gre za vzpostavljanje ravnotežja moči med močno centralno avtoriteto na ravni univerz in kolegialno močjo, ki se odraža preko vplivanja svetov oddelkov in fakultet.

Empirični podatki o razmerju moči na ljubljanski univerzi so bili zbrani z anketo o položaju in vlogi visokošolskih učiteljev in sodelavcev ter o pogojih in možnostih akademskega dela, ki jo je pred tremi leti izvedlo Društvo visokošolskih profesorjev. Raziskovalci smo tisti del rezultatov ankete, ki so se nanašali na seznanjenost s pomembnimi zadevami na različnih univerzitetnih ravneh ter o možnostih vplivanja na odločitve, interpretirali ne le kot kazalce upravljalne moči zaposlenih v univerzitetni institucionalni strukturi, ampak tudi kot kazalce njihove pripravljenosti na uvajanje sprememb (Podmenik, Kump, Kramberger, 1999). Sodelovanje zaposlenih na univerzah pri upravljanju in odločanju je, kot so pokazale raziskave drugod, pomemben dejavnik, ki vpliva na pozitivno identifikacijo zaposlenih z univerzitetno institucijo, na večjo

stopnjo organizacijskega in profesionalnega sodelovanja, akademsko napredovanje posameznika, kvaliteto raziskovalnega in pedagoškega dela, in nenazadnje na manjši odpor pri sprejemanju razvojnih odločitev, ki imajo za posledico uvajanje sprememb v obstoječe univerzitetne strukture.

Odgovori respondentov na ljubljanski univerzi o obveščenosti glede pomembnih zadev na ravni univerze kot tudi na ravni fakultete in oddelka so bili presenetljivi. Izstopale so relativno velike razlike med (nizkimi) ocenami ustreznosti obveščanja na posameznih ravneh - slaba tretjina vprašanih je bila ustrezno obveščena o zadevah na ravni oddelka in fakultet, na ravni univerze pa le 7% vprašanih. Tudi ocena možnosti za vplivanje na pomembne odločitve je bila nizka in glede na ravni močno diferencirana. Možnosti vplivanja na odločitve so bile ustrezne na ravni kateder in oddelkov za 40% vprašanih, na ravni fakultet pa le za slabih 10% in na ravni univerze le za slab odstotek. Primerjava ocen o obveščenosti in o vplivu kaže, da so ob relativno nizkih ocenah obveščenosti (tudi na ravni fakultet in oddelkov) možnosti za vplivanje na odločitve ocenjene še nižje. Po ocenah vprašanih relativno dobra obveščenost na nižjih ravneh univerzitetne institucionalne strukture ne odpira možnosti za vplivanje na odločitve na teh ravneh.

V nadaljevanju analize podatkov so se izpostavile pomembne razlike v odgovorih glede na starost, naziv in spol. Analiza je izpostavila naslednje razlike glede na starostne razrede: vprašani iz srednjega (35-50 let) in višjega starostnega razreda (nad 50 let) bolje ocenjujejo svojo obveščenost na ravni fakultete, kot respondenti iz nižjega starostnega razreda (do 35 let); možnosti vplivanja na odločitve so anketirani iz višjega starostnega razreda (nad 50 let) ocenili opazno boljše kot ostala dva starostna razreda. Zanimivo je, da so razlike med ocenami obveščenosti vprašanih iz srednjega in višjega starostnega razreda izredno majhne, razlike med ocenami možnosti za vplivanje na odločitve pri teh istih razredih pa velike - vprašani iz srednjega starostnega razreda ocenjujejo te možnosti opazno slabše. Očitno imata ti dve starostni kategoriji, ki sta približno enako obveščeni, različne možnosti za vplivanje na odločanje, in to v škodo srednje kategorije. Hkrati ko je srednja starostna kategorija po ocenah obveščenosti zelo blizu višji starostni skupini, se po ocenah vplivnosti na odločitve zelo približa nižjemu starostnemu razredu (do 35 let).

Razdelitev anketiranih po spolu je pokazala pomembne razlike v ocenah o obveščenosti in o možnostih za vplivanje na fakultetni ravni. Ženske pogosteje kot moški ocenjujejo obveščenost za neustrezno in jo pogosteje od moških ocenjujejo za delno ustrezno. Še slabše kot obveščenost ocenjujejo ženske možnosti za vplivanje na odločitve. Moški ocenjujejo možnosti vplivanja na odločitve opazno boljše.

Pomembne so tudi razlike med ocenami o obveščenosti in možnosti vplivanja pri različnih akademskih statusih: da so ustrezno obveščeni na ravni fakultet in oddelkov, trdi 40% vprašanih rednih profesorjev, 31% izrednih profesorjev in višjih znanstvenih sodelavcev, 28% docentov in znanstvenih sodelavcev, 17% asistentov in mladih raziskovalcev ter 6% predavateljev, lektorjev idr. Ustrezen vpliv na odločanje na ravni oddelkov ima 58% rednih profesorjev, 41% izrednih profesorjev, 36% docentov, 30% asistentov in mladih raziskovalcev ter 22% predavateljev, lektorjev idr.; na ravni fakultet

pa le slaba četrtnina rednih profesorjev, 6% izrednih profesorjev, 8% docentov in zanemarljiv delež drugih dveh statusnih razredov.

Sodelovanje anketiranih v upravljanju in odločanju, o katerem je mogoče sklepati na podlagi ocen o obveščenosti in o možnostih za vplivanje na odločitve, gledano v celoti, ni ustrezno: večina anketiranih je menila, da so delno ali slabo obveščeni o pomembnih zadevah na vseh univerzitetnih ravneh in da so možnosti za njihov vpliv na odločitve delno ustrezne ali neustrezne. Rezultati tudi kažejo, da v velikem delu anketirane populacije relativno ustrezna obveščenost ni povezana z ustreznim vplivom na odločitve. Obveščenost in možnosti za vplivanje na odločanje se močno razlikujeta glede na posamezne ravni univerzitetnih struktur; ustrežnejši so na nižjih ravneh - katedrah, oddelkih, in neustrezni na univerzitetni ravni.

Razdelitev anketiranih v kategorije po osnovni dejavnosti, položaju v raziskovanju, akademskem statusu, spolu in starosti je izpostavila naslednje razlike: bolje so obveščeni in večji vpliv na odločanje imajo tisti, ki se poleg poučevanja ukvarjajo tudi z raziskovanjem, zlasti nosilci raziskovalnih nalog, redni profesorji, moški in tisti iz starostnega razreda nad 50 let. Relativno dobro obveščeni in brez ustreznega vpliva na odločanje pa so sodelavci pri raziskavah, ženske, anketirani iz starostnega razreda med 35 in 50 letom, docenti, asistenti in mladi raziskovalci.

Rezultati obsežne mednarodne raziskave o akademski profesiji, ki je bila izvedena v letu 1995, kažejo, da se podoba in narava akademskega dela neprestano spreminja (Altbach, 1996). Raziskava je v organizaciji Carnegie Foundation for the Advancement of Teaching potekala v petnajstih državah (Avstralija, Brazilija, Čile, Egipt, Nemčija, Hong Kong, Koreja, Izrael, Japonska, Mehika, Nizozemska, Švedska, Rusija, Velika Britanija in ZDA), anketiranih je bilo nekaj več kot 20.000 univerzitetnih profesorjev in profesorice. Po njihovem mnenju je za sodobno akademsko profesijo značilno, da se nenehno spreminjajo vsebine poučevanja in raziskovanja, hkrati pa se širi raznovrstnost in številčnost akademskih nalog. Spreminja se tudi ravnotežje med različnimi akademskimi nalogami, kar povečuje napetost in občutek negotovosti. Med univerzitetnimi pedagoškimi in raziskovalnimi delavci opazno narašča nezadovoljstvo z razmerami za delo (Enders, Teichler, 1997). Velika večina vprašanih je potrdila, da komplementarnost poučevanja in raziskovanja občutijo bolj kot pritisk ali celo frustracijo, saj le manjšini uspe izstopati v obeh dejavnostih. Njihova osnovna težava je v razporejanju časa za obe dejavnosti. Pogosto se počutijo razdvojeni ali celo "krivi" zaradi časa, ki ga namenjajo eni ali drugi dejavnosti. Pri tem izstopajo velike razlike med disciplinami in stopnjami študija. Povezovanje raziskovanja s poučevanjem je lažje na podiplomski ravni študija in bolj pogosto v disciplinah, kot so naravoslovje, medicina in tehnika, kjer prevladuje skupinsko raziskovalno delo. Akademsko osebje je na splošno mnenja, da se raziskovanje in poučevanje medsebojno ne izključujeta (Gottlieb, Keith, 1997), toda večina sodelujočih v mednarodni raziskavi je bila prepričana, da raziskovanje pozitivno vpliva na uspešnost poučevanja, medtem ko imajo obremenitve s poučevanjem negativni vpliv na izvajanje raziskovalnega dela.

Podobno smer razmišljanja lahko razberemo tudi iz ankete Društva visokošolskih profesorjev Univerze v Ljubljani. V preteklih letih je bilo 56,1% anketiranih bolj

usmerjenih v poučevanje, od tega se je 17,9% skoraj izključno ukvarjalo s poučevanjem. Če bi lahko izbirali, bi si le 6,4% vprašanih v bodoče želelo svoje delo usmeriti predvsem v poučevanje, največji delež (49,4%) respondentov si želi v prihodnosti svoje akademsko delo usmeriti bolj v raziskovanje kombinirano s poučevanjem, toda pri tem naj bi raziskovanje imelo prioriteto.

V oceni stanja in pogojev znanstveno-raziskovalne dejavnosti so anketirani na ljubljanski univerzi poudarili predvsem finančne in prostorske težave, neustrezno število administrativnega in tehničnega osebja, neodzivnost raziskovalnega dela (rezultati raziskav pogosto ne vplivajo na odločitve) in slabo usklajenost raziskovanja z uporabniki. Med petnajstimi postavkami so najbolj pozitivno ocenili stanje v knjižnicah in dostopnost literature ter informacijsko komunikacijsko podporo raziskovalnega dela, s katero so najbolj zadovoljni redni in izredni profesorji ter docenti, veliko manj pa ostale skupine pedagoškega in raziskovalnega osebja. Ocene anketiranih se po posameznih postavkah diferencirajo po spolu, delovni dobi, nazivu in disciplini. Med tistimi, ki so kot ustrezno ocenili vodenje in upravljanje raziskovalne dejavnosti, povezanost raziskovalnega in pedagoškega dela, skrb za izobraževanje raziskovalcev, raziskovalno klimo ter sodelovanje navzven, je največji delež moških, rednih profesorjev in tistih ki imajo 30 in več let delovne dobe. Naštete postavke pa so kot neustrezne ocenile predvsem ženske, asistenti in mladi raziskovalci ter tisti z delovno dobo do 5 let. Respondenti s področja družboslovja in še zlasti humanistike izstopajo med tistimi, ki stanje na področju raziskovalnega dela ocenjujejo za neustrezno.

Rezultati tistega dela ankete Društva univerzitetnih profesorjev Ljubljana, ki se nanaša na mnenja visokošolskih učiteljev in sodelavcev o stanju in razmerah v znanstveno raziskovalni dejavnosti, opozarjajo predvsem na veliko nezadovoljstvo z raziskovalno politiko in sicer tako na nacionalni kot tudi na univerzitetni ravni.

S križanjem dobljenih podatkov z neodvisnimi spremenljivkami so se ponovno pokazale velike razlike v mnenjih glede na spol, starost in položaj anketiranih. Očitno privilegirani položaj glede možnosti dostopa do raziskovalnih sredstev imajo zlasti starejši, redni profesorji, ki so najbolj pogosto nosilci temeljnih in mednarodnih raziskav, medtem ko so druge skupine, zlasti ženske in mlajši, v marginalnem položaju, saj v raziskave največkrat sploh niso vključeni, če pa so, imajo predvsem vlogo sodelavcev.

Tudi v ocenah pogojev znanstveno-raziskovalnega dela se starejši, redni profesorji razlikujejo od svojih kolegic in mlajših kolegov. Med tistimi, ki so bili zadovoljni z informacijsko-komunikacijsko podporo raziskovanja, z vodenjem in upravljanjem raziskovalne dejavnosti, s povezanostjo pedagoškega in raziskovalnega dela, s skrbjo za izobraževanje raziskovalcev, z raziskovalno klimo in z raziskovalnim sodelovanjem navzven (z drugimi fakultetami, univerzami in tujino) je bilo največ rednih profesorjev z delovno dobo nad 30 let. Nasprotno pa je veliko več žensk ter tistih, ki imajo naziv asistent in mladi raziskovalec z največ 5 let delovne dobe, naštete pogoje ocenjevalo kot neustrezne.

Rezultati mednarodne raziskave kažejo, da se moč in vpliv profesorjev zmanjšujeta (Altbach, 1996). Osrednja vloga, ki so jo imeli od časa srednjeveške univerze v Parizu, preko nemške Humboldtove univerze v 19. stoletju, slabi. Čeprav so mnogi prepričani,

da imajo še vedno svojo tradicionalno avtoriteto, se njihova moč v resnici zmanjšuje hkrati z naraščanjem evalvacij in z njimi povezano odgovornostjo univerz do družbe. Sodobne evalvacije, ki naj bi to odgovornost zagotavljale, izhajajo iz koncepta kakovosti, ki temelji na jasnih evidencah in je v protislovju s koncepti kakovosti, ki temeljijo na statusu posameznikov.

Rezultati ankete, ki je bila izvedena med akademskim osebjem na ljubljanski univerzi, ne podpirajo ugotovitev mednarodne raziskave. Kažejo namreč še vedno prevladujočo moč rednih profesorjev pri odločanju na univerzi in na izpad velikega dela univerzitetnih delavcev, predvsem mladih, žensk, tistih, ki se ukvarjajo izključno s pedagoškim delom, in tistih z nižjim akademskim in raziskovalnim statusom. Empirični podatki potrjujejo prisotnost hierarhičnih razmerij moči ter netransparentnost vodenja in upravljanja na ravni univerze.

Takšne ugotovitve pa nakazujejo šibko razvito akademsko kulturo, ki se med drugim odraža v slabo razviti komunikaciji in sodelovanju. Rezultati raziskave iz devetdesetih let to domnevo potrjujejo (Kump, 1994). Namesto skupne akademske kulture na ljubljanski univerzi prevladujejo kulture disciplin. Med disciplinami obstaja težnja po nevmešavanju in ignoranca, ki je običajni vzrok medsebojnega nerazumevanja. Posamezne discipline se vse bolj zapirajo v svoja domača dvorišča, v okviru katerih se bohoti specializacija, s tem pa je prizadeto celostno razumevanje problemov samih disciplin. Namesto iskanja skupnega interesa in skupnih intelektualnih temeljev, so discipline ujete v tekmovanje za prevladujoči vpliv, vzpostavlja se hierarhija disciplin in v ospredju so predvsem vprašanja statusa in moči.

Hierarhična razmerja moči med disciplinami je s teorijo družbenih polj predstavil Bourdieu ter predstavil različne položaje disciplin tako v okviru akademskega sveta kot tudi v širši družbi (Bourdieu, 1990). Bourdieu meni, da je univerzitetno polje strukturirano predvsem z dvema antagonističnima, legitimnima načeloma: z znanstvenim načelom, ki poudarja znanstveni in intelektualni kapital ter akademskim načelom, ki ceni socialni kapital. Akademske discipline zavzemajo različne položaje z ozirom na ti dve načeli. Če upoštevamo znanstveni kapital, ima najvišji položaj naravoslovje, če pa izhajamo iz socialnega kapitala zavzemajo dominantne položaje medicina, pravo in humanistika. Druge discipline imajo po mnenju Bourdieuja vmesne položaje. Iz tega izhaja, da bo akademsko osebje investiralo svoj čas, energijo in kompetence v tiste dejavnosti, ki so konsistentne z legitimnimi načeli, ki prevladujejo na njihovih fakultetah.

Dominantne družbene položaje na akademskem polju zavzemajo discipline, ki imajo tesne zveze z ekonomskim ali političnim poljem ali z obema hkrati. Te discipline so relativno premožne in vplivne. Toda v okviru pravil akademske igre, kjer veljajo natančna merila, kot je »čist« (vs. »uporaben«), »dezinteresen« (vs. interesen ali naročen), temeljni, splošni, holistični itd (vs. situacijski, partikularni, atomistični itd.) so te discipline relativno razvrednotene. Tako si po Bourdieujevem mnenju najmočnejše akademske pozicije lasti humanistika nasproti znanosti na splošno, ter še posebno filozofija in zgodovina nasproti tehniki.

Zunanji pritiski in vplivi so povezani z družbeno relevantnostjo in odgovornostjo disciplin. Zahteve po večji akademski odgovornosti izhajajo iz političnih, družbenih ali

etičnih razmišljanj ali pa so vzroki zanje čisto ekonomski. Ekonomski pritiski so močnejši na področjih »velike znanosti«, kakor pa na področjih humanistike in družboslovja. Moč teh pritiskov je odvisna od avtonomije posameznih disciplinarnih skupnosti in narave disciplinarne vednosti. Becher je prepričan, da celo v skrajno utilitarnem družbenem ozračju kredibilnost posameznih disciplin ni povsem odvisna od njihove resnične ekonomske vrednosti (Becher, 1989). Po njegovem mnenju so znotraj akademskega sveta višje cenjene trde discipline kakor mehke ali pa čiste v nasprotju z aplikativnimi disciplinami. Do določene mere pa so takšnega mnenja tudi zunanji opazovalci, ki izražajo, ne glede na koristnost, več spoštovanja do raziskav v biokemiji in fiziki kot na področju izobraževanja in socialnega dela.

Podobnih raziskav o položaju in razmerju moči med disciplinami na univerzi v Sloveniji nimamo. Raziskave bi prav gotovo razkrile različna razmerja moči med posameznimi disciplinami. Za začetek bi bilo npr. zanimivo analizirati kriterije, na osnovi katerih potekajo imenovanja predstavnikov in predstavnic fakultet, akademij in visokih strokovnih šol v univerzitetne komisije. Samo bežen pregled zastopanosti predstavnikov posameznih fakultet in visokih šol v omenjenih komisijah razkrije, da imajo določene članice dominanten vpliv na univerzitetno dejavnost, nekatere pa ga sploh nimajo. Velikost posameznih članic gotovo vpliva na njihovo prisotnost v univerzitetnih komisijah, toda natančnejša analiza bi gotovo razkrila še dodatne, "tihe" kriterije, ki odločajo o tem, kdo bo sprejemal pomembne odločitve za celotno akademsko skupnost.

Drugi primer "ad hoc" analize vplivnosti posameznih disciplin, ki so institucionalizirane v fakultetah, akademijah in visokih strokovnih šolah, je pregled rektorjev Univerze v Ljubljani glede na njihovo disciplinarno pripadnost. Od ustanovitve ljubljanske univerze do začetka druge svetovne vojne je bilo uveljavljeno načelo o zaporedni zastopanosti posameznih disciplin v vlogi rektorja. To pravilo je bilo po drugi svetovni vojni opuščeno. Do devetdesetih let je imela na izvolitev rektorjev odločilen vpliv politika. V tem obdobju so dominirali rektorji iz tehničnih vrst. Družboslovne in še zlasti humanistične discipline so imele šibek položaj. Zadnji rektor iz vrst humanistov je ljubljansko univerzo vodil v študijskem letu 1952/53 in 1953/54. Po številu študentov ena od najmočnejših članic univerze, Fakulteta za družbene vede, zaenkrat še ni imela svojega rektorja.

V takšnih pogojih, ko so razmerja moči na univerzi neenakomerna, ni prostora za razvijanje akademske kulture, katere bistveni elementi so sodelovanje, odprtost mišljenja, kritičnost, toleranca in komunikacija na podlagi argumentov in ne avtoritete.

Vse več izvedencev, ki se ukvarjajo s problemi delovanja akademske skupnosti in teoretske produkcije na univerzi, poudarja pomen razvijanja sodelovanja in medkulturne (meddisciplinarne) komunikacije, ki krepi razumevanje drugih načinov dojemanja in mišljenja. Wallerstein (1999) svetuje, da bi bilo specialistične kose vednosti potrebno spet sestaviti in sicer tako, da se pogovarjamo kot enaki z enakimi in razmišljamo drug z drugim, toda najprej se moramo (tudi sociologi in sociologinje) kolektivno odpreti in priznati, da nosimo plašnice.

Literatura

- Altbach, P.G. (ed., 1996). *The International Academic Profession: Portraits from Fourteen Countries*. Princeton, NJ: The Carnegie Foundation.
- Enders, J., Teichler, U. (1997). A victim of their own success? Employment and working conditions of academic staff in comparative perspective. *Higher Education*, **34**: 347-372.
- Gottlieb, E., Keith, B. (1997). The academic research-teaching nexus in eight advanced-industrialized countries. *Higher Education*, **34**: 397-420.
- Becher, T. (1989). *Academic Tribes and Territories. Intellectual enquiry and cultures of disciplines*. Buckingham: SRHE, Open University Press.
- Bourdieu, P. (1990). *Homo Academicus*. Cambridge: Polity Press.
- Kump, S. (1994). *Akademsko kultura*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Podmenik, D., Kump, S., Kramberger, A. (1999). Visokošolski učitelji o univerzi. *Raziskovalec*, **1**, str. 40-49.
- Wallerstein, I. (1999). Utopistike. Dediščina sociologije. Ljubljana:*cf.

Naslov avtorice:

Dr. Sonja Kump
Filozofska fakulteta
Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana
e-mail: sonja.kump@guest.arnes.si

Rokopis prejet oktobra 2001. Po mnenju uredništva je članek uvrščen v kategorijo: vabljen uvodni prispevek na znanstvenem srečanju (Filozofska fakulteta, okrogla miza "Teoretska produkcija - institucionalna reprodukcija", 26. marec, 2001).